

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך יח, תשכ"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

"ערך הקצובות"; ערך = סדר = דבר = עניין

בסליחה "אם עונינו כבוד במשא" לר' אברהם בר שמואל, שפרסם עכשיו מר א"מ הברמן ב"טורי ישרון", חוברת ח' (ירושלים, טבת תשכ"ז), עמ' 9, ישנה שורה אחת מוקשה בסופה של הסליחה. וזה לשון תחילתה של המחרוזת האחרונה:

חֶזֶק וְנִתְחַזַּק בְּשִׁיחוֹת עֲרֻבוֹת
כִּי פֶסַע עֶרֶךְ הַקְצוּבוֹת.

מה פירוש "כי פס ערך הקצובות"? צונץ, שתרגם את כל הסליחה לגרמנית (בספרו Synagogale Poesie, עמ' 254), החליק על הקושי וכתב:

Weil dahin die Schar der frommen Beter (= משום שאפס קהל יראים המתפללים).

אבל אין פירוש המלות. המהדיר ב"טורי ישרון" (עמ' 10, הערה 54) ביקש לתקן "עד ר הקצובות", כלשון הכתוב בשיר השירים ד, ב, "ושמא הכוונה לזכויות שנקצבו לישראל". בין התיקון ובין הפירוש מוקשים, ואינם מפרנסים את לשון הסליחה.

ולפירוש השורה המוקשה צריך לשים לב להוראת שתי התיבות:

(א) ערך. אין ערך אלא סדר. וכשם שאתה אומר "שישה סדרי משנה", כך אתה אומר: "שישה ערכי משנה". כגון פסיקתא דרב כהנא, ויהי ביום כלות משה: "ויקריבו נשיאי ישראל... שש עגלות צב, שש כנגד וששת ימי בראשית, שש כנגד שש ערכי המשנה". וכן בשיר השירים רבה ו. ד. אבל במדבר רבה פי"ב, יז: "ששה סדרי משנה". וכן במדרש הגדול, מהדורת פיש, עמ' קעב. וכבר העיר בובר בפסיקתא דרב כהנא, דף ז ע"ב, הערה קכט, מלשון מדרש תהלים, מזמור נה: "ואתה אנוש כערכי, מהו כערכי, כסדרי, שהוא מסדר עלי את ההלכות" (ועיין מדרש תהלים, מהדורת בובר, מזמור נה, אות א, הערה ח). אם כן — הוא ערך הוא סדר.

(ב) הקצובות. אין הקצובות אלא הקרבנות, שהיו קצובים: עולות, חטאות ואשמות לכפר על עוונותיהם של ישראל.

לפי זה הכול מתפרש יפה: חזק (כן צריך לנקד, ולא: חֲזַק), כלומר חֲזַקְנוּ ה' ונתחזק על ידי שיחותינו הערביות, על ידי דברי פינז, כי אפס ותם סדר הקרבנות, ואין אנו יכולים להקריב קרבנות כדי לרצותך. והוא ממש "ונשלמה פרים שפתינו", שנזכר אף במחורות הקודמת לזו שלפנינו: "לך באנו אדיר וחזק, שפתינו פרים ישולם ויחזק".

ערך שהוא סדר נמצא אף במקום אחר במדרש, שלא נתפרש כהלכה. בויקרא רבה פי"א, ג אמרו: "בר קפרא פתר קריה בתורה: חכמות בנתה ביתה (משלי ח, כב)... חצבה עמודיה שבעה, אילו שבעה ספרי תורה; טבחה טבחה,

אילו העונשין; מסכת יבנה, אילו קלין וחמורין וגזירות
שוות; אף ערכה שלחנה, אילו הערכין. ברגיל פירשו
הערכין — פרשת הערכין שבספר ויקרא. אבל כל הדרשות
הן כוללות: עונשין, קלין וחמורין וכו', ולמה פירט דווקא
פרשת ערכין?

אלא אין ספק, שערכין כאן הם ערכי המשנה.
כלומר כל המשנה כולה. והוא מתאים לכל הדרשות שעל
חלקי הפסוק הקודמים. ועיין אף מכילתא ראש פרשת
משפטים: "יכול שונין ולא יודעין, תלמוד לומר ואלה
המשפטים וגו' ערכם לפניהם כשולחן ערוך" וכו'.

והוראה נוספת לערך יש לציין כאן:

בסליחה "ה' שומרי לביתך נאווה שמירת קדש" לר'
אפרים ב"ר יצחק מרגנשבורק (אוצר השירה והפיוט א.
ס' 1017; ידיעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים,
כרך רביעי, עמ' קמט) נאמר: "קריתם את שמע ועשר
ערכות וברכו העם בשלש ברכות".

"ועשר ערכות" — כך הנוסח בסליחות כמנהג פלאס,
דף צו ע"ב. והכוונה — והם קוראים את שמע ועשרת
הדיברות. הוא ערך הוא דבר.

ועוד אחת מאותו העניין.

בספר "הערוך" משתמש המחבר בערך לשתי הוראות:
(א) לקבוצת העניינות של כל אות ואות, בסופה
של כל אות; (ב) לעניין מן העניינות שבתוך כל אות (מילון
בן-יהודה, עמ' 4728).

יש אף שימוש בערך במובן סימן, עניין. בלשונו

של ריא"ז (הוא ר' ישעיה אחרון, נכדו של ר' ישעיה דיטראני הראשון) ב"שלטי הגבורים" להלכות תפילין ושל הרי"ף, דפוס ווילנא, דף ז ע"א, אות ג: כמו שביאר מו"ה (מורי זקני הרב, הוא ר' ישעיה דיטראני), וראיותיו מבוארות בספר המכריע בערך ע"ו. כלומר בסימן ע"ו (והוא טעות הדפוס, וצ"ל: פ"ו).

כיוצא בזה בלשון מחברת.

מנחם בן סרוק משתמש במחברת בין לקבוצת הערכים של כל האות, כגון בעמ' 10א: "ותשלם מחברת אל"ף, היסודות מבלעדי תוצאותם ומיני תולדותם". או לערך אחד, כגון שם, עמ' 13ב: "אבל הגיע תור המלה אשר היא חלופת אותיות יחברנה במחברת הראוי לה". או בעמ' 86 ערך חור: "וכבר אמרנו ונקדמה מלה זאת במחברת חר" ועוד.

כיוצא בו דונש, בהשגותיו על מנחם. עמ' 9א: "וחברת בנס וקצף שגיא במחברת בי"ת, והוא במחברת נון"; עמ' 10ב: "וגם במחברת בי"ת הבאת ... משול בשרים ... ומשול בשרים הוא ממחברת שי"ן". וכן שם עמ' 14, 30, 78, 92.

ובעמ' 24ב תמצא לשתי ההוראות גם יחד: "וחברת נוער כפיו במחברת נון והוא ממחברת ער". ועיין אף תשובות תלמידי מנחם, עמ' 86 ועמ' 104.

ואף רבינו תם בהכרעותיו נגד דונש, בעמ' 23ב, בסוף העמוד, שורה 3 מלמטה: "הלא מנחם השיב כמו כן בתשובת הוברי על יהודה בן קריש במחברת אבחת"; ועמ'

24א, שורה 5: "אשר חברו במחברת וילך ... גם כי יאמר הולך, ויהלך, ותהלך חברו מנחם במחברת למ"ד". ועוד הרבה פעמים באותו עניין ובמקומות אחרים בהכרעותיו. ולא רק בנוגע לספריו של מנחם, אלא אף בלשונו שלו. בעמ' 97ב: כי לולי ... אז אמרתי תולעת ושני ממחברת וירום תולעים".

ורבי שלמה בן פרחון במילון שלו, שנקרא על ידי המהדיר "מחברת הערוך", הכיר את ספרו של מנחם בן סרוק, שכן הזכירו בתחילת הקדמתו: "כשראיתי ... מחברת מנחם בן סרוק בידי בני אדם והיו מחבבין אותה ביותר". אבל את ספרו שלו קרא "ערוך", כמו שאומר שם בהקדמתו: "נתכוונתי לעשות ערוך, ובכל ערך וערך אדבר בו כל צרכו" וכו'. ועי' בסוף חלק הדקדוק, דף יא ע"ד: "וראוי לכל מי שילמד הערוך הזה שיקרא אילו השערים שכתבתי בסופו ואח"כ יתחיל ערך אלפא ביתא" וכו'.

ומכל מקום השתמש אף במחברת לכינוי הספר שלו (אבל לא לשמו): בהקדמה ושם כתב: "ואני אוסיף עליהם פירוש פסוקין חמורין, אע"פ שאין זה הענין מענייני המחברת" (ועיין הקדמת המהדיר, עמ' xix). אם כן, כרך הפרחון את כל השמות גם יחד.